

AVRUPA
MİLLETLERİNİN MUKAYESELİ
TARİHİ

YAYIN NO: 1065

AVRUPA MİLLETLERİNİN MUKAYESELİ TARİHİ
Charles Seignobos

Özgün Adı: *Essai d'une histoire comparée des peuples de l'europe*

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 50417

1. Basım: Varlık Yayınları, 1960
Bilge Kültür Sanat'ta 1. Basım: Ağustos 2022

ISBN: 978 - 625 - 7201 - 65 - 0

Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

AVRUPA
MİLLETLERİNİN MUKAYESELİ
TARİHİ

CHARLES SEIGNOBOS

Çeviren
Samih Tiryakiođlu

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN	7
I Ülke ve Nüfus - Avrupa	11
II Grek Medeniyeti ve Roma Hâkimiyeti.....	31
III Bizans İmparatorluğu ve Hristiyanlığın Doğuşu	49
IV Barbarların İmparatorluğa Yerleşmesi ve Hristiyanlığın Girişi	64
V Birliğin İmparatorluk ve Kilise Tarafından Tekrar Kurulması	83
VI Derebeylik Rejiminin Menşeleri ve Milletlerin Teşekkülü (IX.-XI. Yüzyıl) 99	
VII Orta Çağ İçinde Avrupa (XI. - XIII. Yüzyıl) Politik Olaylar	122
VIII Şehirler, Zanaatlar; Ticaret	144
IX Ruhban ve Din	159
X Orta Çağ'ın Sonu (XIV. - XV. Yüzyıllar)	171
XI Yeni Çağ'ın Başlangıcı	203
XII XVII. Yüzyılın Ortasına Kadar Politik Hayatın Değişmesi	220
XIII XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyılın Ortasına Kadar Toplum	236
XIV XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı	253
XV XVIII. Yüzyıl	276
XVI Fransız İhtilali ve İstila Savaşları	295
XVII XIX. Yüzyılın İlk Yarısı	314
XVIII İhtilaller ve Reformlar	336
XIX Uzun Barış Devresi ve Yaşayışın Değişmesi	357
XX Büyük Harp ve Sonuçları	432
BİTİRİRKEN.....	417

BAŞLARKEN

“Fransız Milletinin Samimi Tarihi” adlı kitabıma Fransa’da gösterilen ilgi, beni daha cüretli bir teşebbüs yapmaya sevk etti; en eski çağlardan günümüze kadar bütün Avrupa kavimlerinin mukayeseli tarihini bir tek ciltte toplamayı denedim. Bu kitabımı yayınlarken, böyle bir macerayı neden göze aldığımı ve ne yapmak niyetinde olduğumu da açıkça anlatmak ihtiyacını duyuyorum.

Bütün memleketlerin tarihlerini incelemek ve öğretmekle geçen 60 yıl bana, bütün Avrupa kavimlerini, tarihlerinin her safhasında birbirleriyle kıyaslamak imkânını verdi. Bu kıyaslama da onların yaşayışlarının müşterek yönlerini bana gösterdi ki bu, yalnız bir memleketi veya bir devri inceleyen tarihçilerin pek gözüne çarpmaz.

Çeşitli kavimlerin maceralarını ve yaşayış şartlarını kıyaslar-ken, uzmanlar tarafından derlenen muazzam bilgi yığını içinden bazı genel benzerlikler çıkarmak ve bu benzerliklerin nasıl vücut bulduklarını ayırt etmek imkânına kavuştum. Bunlar arasında gözüme, iki türlü s çarptı: Birisi, benzer fakat bağımsız şartlardan ileri geleni, öteki de tek kavim tarafından yaratılan tek örneğin taklidi suretiyle edinileni idi.

Bu kıyaslamanın içine, özel tarihlere konu olan türlü çeşit yaşayış şartlarını da sokmaya özen gösterdim: Böylelikle halkın faaliyetlerinin çeşitli kollarını, geçim şartlarını, ekonomik çalışmayı, töreleri, politik ve sosyal rejimi, dini, ilmi, edebiyat ve güzel sanatları da bir bütün hâlinde ele almak mümkün oldu.

Değişmelerin iki muhtelif menşeiini ayırt ederek, bu yaşayış şartlarının nasıl istihale [biçim değişikliği] geçirdiklerini anlatmaya çalıştım. Bu değişikliklerin bazıları (adına tesadüf veya kaza denen ve) savaşlar, ihtilaller, reformlar gibi tarih hadiselerini teşkil eden birbirlerinden bağımsız bir sıra olayların aynı anda rastlaşmalarının sonucu olmuştur ki, bunların kökü çoğu zaman fertlerin inisiyatifi ile meydana gelir. Öteki değişiklikler ise, canlıların tekâmülüne benzeyen bir teakup [ardışıklık] sırasına göre,

daha önceki şartlardan doğmuşlardır ki bunlar da bir iktidarın artması, bir tekniğin ilerlemesi, bir dinin veya bir müessesenin yayılması gibi şeylerdir.

Bütün bu değişiklikler beşer fiillerinin meyvesidir. Fakat bu fiillerin kendileri de ihtiras, arzu, inanç, bilgi, hâl ve gidiş gibi şeylerden ve bilhassa - geleneklerle kuralları yaratan - geçmişin hatırlanmasından; yahut da - teşebbüsleri ve ilerlemeleri doğuran - gelecek düşüncesinden ilham almışlar veya bunlar tarafından sevk ve idare edilmişlerdir. Ben sadece sonuçları müşahade ve tespitle yetinmedim, sebepleri göstererek fiilleri anlatmaya çalıştım; onun içindir ki göze görünmeyen bu iç teferruatı, tarih kitaplarında yapılması âdet olandan çok daha fazla, açığa vurdum.

İncelemeyi (bazen "*élite* = seçkinler" adı da verilen) imtiyazlı küçük azınlığa hasretmek istemedim, ki tarih belgeleriyle eserlerinde en çok bunların yapıp ettikleri yer tutar. Tersine olarak ben, bizim bilebildiğimiz - ve ne yazık ki çok yetersiz olan - ölçüde, halkımızın yaşama şartlarını tasvir etmek imkânını araştırdım.

Basmakalıp şekiller arasında değil de gerçek hayat şartları arasında kıyaslama yapmaya önem vermekte olduğumdan resmî kurallara, müesseselere, emirnamelere, kanun ve talimatlara uzun boylu aldırış etmedim: Zaten bunlar, çok yeni zamanlara kadar, otoritelerin uyruklarının fiillerini değil de, bu otoritelerin arzularını veya ülküsünü gösteregelmişlerdir; ben daha ziyade politika, din ve hâl ve gidiş konularındaki gerçek usulleri ve tatbikatı tasvire çalıştım.

Her bir faaliyet koluna ne kadar yer ayırmak gerektiği konusunda karar vermek için kendi şahsi takdirimden başka kılavuzum olamazdı ve bu da tabii münakaşa götürür bir şeydi; onun için, takip ettiğim prensibi de açıklamam gerekiyor.

Başlıca yeri olaylara ve politika rejimlerine, savaşlara, ihtilallere, hükümetlerin icraatlarına ayırdım. Son savaş (Birinci Dünya Harbi) da politikanın bir kavmin bütün hayatını nasıl kuvvetle etki altında bıraktığını ve onun bütün öteki faaliyetlerine nasıl hâkim olduğunu göstermiş bulunmaktadır.

Ekonomi tarihi alanındaki son çalışmalar sayesinde tarım ve endüstrideki istihaleye, ticaret ve krediye, tekniğin ilerlemelerine geniş bir yer ayırabildim; hatta çoğu zaman yeniliklerin menşelerini göstermek ve bunların hangi şartlar altında meydana geldiklerini anlatmak imkânını buldum.

Toplumun yapısını, maddi hayatın şartlarıyla beraber (politik ve ekonomik şartların sonucu olan) sınıflara bölünmeyi,

töreleri, sosyete münasebetlerini, aile ve mülkiyet hukukunu tek ve aynı bölümde toplamak suretiyledir ki, “sosyal” diye vasıflandırılan olaylar yığınına inceledim.

Entelektüel hayat adı altında bilhassa kavimlerin hâl ve gidişlerini idare eden fikir çalışmalarını, din inançlarını, ahlak anlayışlarını, eğitimin meydana getirdiği ülküyü ve son çağlarda da politik formüllerle ilmî bilgileri topladım. İnsanların büyük çoğunluğunun yaşayışında pek az yer tutan edebiyatla güzel sanatları sükûtle geçiştirmeye cesaret edemedim; fakat bunların genel vasıflarını ve çeşitli devirlerdeki başlıca nevilerini göstermekle yetindim.

İnsana çok öğretici kıyaslama unsurları veren küçük kavimlere yeteri kadar yer ayırmadım. Gündelik hayatın âdetlerine, yemeklere, giyim kuşama, mesken şartlarına, ev eşyasına, vakit geçirme tarzına, aile hayatına, sosyal münasebetlere, eğlencelere daha fazla yer ayıramadığıma daha çok üzülüyorum: Çünkü bunlar her zaman, bütün milletlerin hayatında başlıca ilgi çeken noktalar olagelmışlerdir. Bu iki boşluğun acısını bilhassa duymaktayım.

Çağların sıralanışını devirlere ayırdım ki, bunların çoğu da kitabın bölümlerine tekabül etmektedir. Bu devirlerin sürelerini çok eşitsiz bir şekilde tertitledim. Zamanımıza yaklaştıkça toplum daha çapraşık, faaliyetler daha değişik bir hâl aldıkları ve esasen olaylar da daha iyi bilinmekte oldukları için, bunları gittikçe kısalttım. Çeşitli faaliyet kollarındaki değişikliklerin çabuklukları eşit olmadığından, - yani bunlar ekonomik ve sosyal hayatta, politik hayata göre daha yavaş olup bittiklerinden - bazı zamanlar tekrarlardan sakınmak için okuyucudan, bu konuda başka bir bölümde verdiğim tafsilata başvurmasını rica ettim.

Genel yaşayış şartları arasındaki bir kıyaslamada ancak umumî tafsilat bulunabileceğinden, tarihin çekici tarafını meydana getiren her şeyden, bazı kişilerin maceralarındaki dramatik taraflardan, teferruat tasvirlerindeki hoşluklardan bile bile vazgeçtim. Bu kitap, tarih olaylarının gerçek vasfına ve zincirlenişine ilgi duyabilecek çaptaki okuyuculara hitap etmektedir.

Genel şartları kıyaslamak durumunda olduğumdan (şef, vekil, temsilci, delege, mebus, savaşçı, rahip, hükümet, ordu, savaş, din, rejim gibi) genel terimler kullanmak zorunda kaldım ki bu, eserime görünürde mücerret bir eda vermektedir. Fakat herkes tarafından anlaşılın sade ve teklifsiz bir dil kullanarak, hiç olmazsa eserimin kolayca okunmasını sağlamaya çalıştım. Hitabet üslubunun gerçeği değiştiren basmakalıp şekillerinden; sahte bir dakiklik intıbai veren sözde ilmî terimlerden, mücerret formülleri

gerçek kişiler hâline sokan mecaz ve istiarelerden kaçındım. Fiilleri ve düşünceleri sebepler veya duygularla izah ederek bunları gerçek insanlara bağlamaya özen gösterdim.

Kitaba bir isim indeksi eklemek, bana faydasız göründü. Çünkü özel bir tarih noktası üzerinde bir bilgi bulmak için başvuru olan bir müracaat kitabı yazmak istemiş değilim. Avrupa'nın geçmişinin, genel bir fikir vermek amacını güden, umumi bir tablosunu çizmekten başka şey düşünmedim.

Bir bibliyografya yapmayı mümkün görmedim; tam olması için, bunun hemen hemen kitabın metni kadar uzun olması gerekecekti. Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki Gotha külliyyatının (Almanca) devletler tarihlerinden, Oncken külliyyatının (Almanca) tarihlerinden; Lavisse'in idare ettiği "Fransa Tarihi" gibi büyük milletler tarihlerinden yahut "İngiltere'nin Siyasi Tarihi" (Political History of England), Fransız dünya tarihleri külliyyatlarından faydalandım. Ayrıca Dottin, Kroeber, Niederle, F. Lot, Delbrück ve Hoetzsch'ün çalışmalarına ve ekonomi tarihi için de See, Siegfried, Kulischer ve bilhassa Sombart, Lipson ve Hecksher'in eserlerine çok şey borçluyum.

Kaide olarak, ancak uzmanlar arasında vücut bulan anlaşma suretiyle gerçekleşip yerleşen tarih çalışmalarını izah ettim; bana muhakkak gibi görünen, fakat üzerlerinde tam bir anlaşmanın bulunmadığı olaylar için de şüpheli terimler kullandım. Bununla beraber yine de benim yaptığım yahut kendisine uymak hatasını işlediğim bir tarihçinin yaptığı, teferruatla ilgili bazı yanlışlara rastlanacağından eminim. Fakat bu yanlışların, genel görüşlerin ve umumi sonuçların değerlerini hiçe indirecek derecede olmadıklarını sanıyorum. Beri yandan bu kitapta, Avrupa kavimlerinin, bugünkü hâle gelinceye kadar geçirdikleri değişikliklerle hadiselerin tam bir tablosunu verme işini başardığımı da umuyorum.

ÜLKE VE NÜFUS - AVRUPA

Yunanlılar tarafından bulunmuş olan Avrupa adı, başlangıçta yalnız Asya'ya yakın olan güneydoğu bölgesini göstermeye yararken, Akdeniz'in kuzey kıyılarındaki memleketlere, sonra Okyanus'a komşu memleketlere ve nihayet, bunlar Akdeniz dünyasıyla münasebetlere giriştikçe, merkezle doğudaki memleketlere de yayıldı. Bu bir coğrafya terimi idi ki, bölgede oturanlar arasında hiçbir müştereklik fikri vermiyordu. Ancak modern çağlarda, Avrupa milletlerini öteki kıtaların halklarıyla kıyaslayarak, bunlarda müşterek bir duygular ve âdetler temeli bulunduğu sonucuna varıldı ve bu da o milletlere, zaten epeyce müphem olan, bir Avrupa topluluğu şuuru verdi.

Coğrafya Şartları

Terimin modern anlamıyla Avrupa, 10 milyon kilometreka-relik bir yüzeyle, kıtaların küçüğüdür. Asya'ya 4.300 kilometrelik, çok geniş bir berzahla bağlıdır ve Afrika'dan bir iç denizle (Akdeniz) ayrılmaktadır. Üzerinde birçok küçük ada bulunan bu denizi, hatta küçük sandallarla dahi, aşmak kolay bir iştir. Avrupa kıtası Amerika'dan da çok geniş bir okyanusla ayrılmış bulunmaktadır ki burada yalnız gemiler sefer yapabilir.

Avrupa'nın yüzeyindeki girinti çıkıntılar pek eşitsizdir. Güneyde, Akdeniz yönünde bu yüzey çok sarpır. Pirene, Alp, Aponnin gibi sıradağlar bu bölgede yükselirler ve bunların sarp yamaçları ancak dar vadilere, küçük ovalara yer bırakır ki bunlar da birbirlerinden sıradağlarla ayrılmıştır. Okyanusa bakan batı bölgesi çok daha az sarpır, burada yer yer çok yıpranmış dağ kümeleri, hafif yamaçlar görülür. Bu bölge daha çok yaylalardan ve hafif meyilli ovalardan meydana gelmiştir. Orta bölge ile doğu bölgesi

(ki Avrupa'nın en büyük parçasını bunlar kaplar) uçsuz bucaksız ovalar hâindedir. Buradaki yüzeyin girinti çıkıntısı ancak Harz ve Karpatlar bölgesiyle İskandinav Yarımadası'nda sarplaşır.

Deniz toprakların içerisine pek eşitsiz bir şekilde girer. Güney yönündeki körfezlerle Akdeniz, çok içerilere kadar ilerler ve bunlar kıtayı yarımadalara şeklinde keserler, ayrıca Akdeniz'in üzerine birçok ada serpiştirilmiş durumdadır; kıyılarda birçok koy vardır ki bunlar tabii limanlar hâindedir. Okyanus yönünde kıyı çok daha az girintili çıkıntılıdır ve alçaktır; ama med zamanı sular kabarcınca nehirlerin, ırmakların denize döküldükleri yerlerden, çok mahfuz iç limanlara kadar yükselir. Kuzeybatıda Okyanus, Avrupa'nın en büyük iki adası olan Büyük Britanya ile İrlanda'yı çevreler. Orta bölge ile doğunun ancak ufak bir parçasının kıyısında denizler vardır ki bunların yalnız bir tanesi (Kuzey Denizi) açıktır, öbür ikisi (Baltık Denizi ve Karadeniz) ise hemen hemen kapalıdır. Norveç müstesna, kıyıları alçak, limanlar seyrekler.

Öbür kıtalara göre iklim, daha eşittir. Ortalama ısı + 18 ile 9 arasında değişir. Fakat yine de çeşitli bölgeler arasında çok büyük farklar vardır. Akdeniz bölgesinin iklimi sıcak ve kurudur, burada seyrek olarak tufanı andıran yağmurlar yağar. Okyanus bölgesinde ise Amerika'dan gelen sıcak akıntı sayesinde ısı farkı azdır, yağmurlar sık ve muntazamdır. Avrupa'nın geri kalan kısımlarında ise iklim çok daha fazla serttir: Mevsimler arasında büyük ısı farkları, yazın uzun kuraklık, kışın da şiddetli don devreleri görülür.

Kıtanın yüzeyinin ve iklimin gereğinden olarak, Akdeniz bölgesindeki akarsuların hemen hepsi kısadır ve seli andırır şekilde aktıklarından, gemi seferlerine elverişli değillerdir. Gemi seferlerine elverişli olan nehirler med ve ceziri olmayan bir denize dökülürler ki bu nehirlerin ağızlarında, girmeye engel olan birer delta da vardır. Okyanus bölgesinde nehirlerin akımı daha muntazamdır, bu nehirler, Amerika'ya bakan iyi birer liman olan halçilerle son bulurlar. Doğu bölgesinde nehirler muntazam akımlı ve geniştir ama kapalı denizlere dökülürler.

Yerin ve yer altının niteliği de bu şartlara bağlı olan bir şeydir. Akdeniz bölgesinde yeni kabartularla meydana gelen ve yağmurlar yüzünden az aşınan (erozyon) zeminde, derin alüvyonlar pek az toprak vardır. Bu bölge pek sulak değildir ve ancak ince bir humus tabakasıyla kaplıdır. Yer altı, maden yatakları bakımından yoksuldur, maden kömürü bulunmaz. Okyanus bölgesinde,

XVIII. YÜZYIL⁵⁵

XVIII. yüzyıl, yaşama şartlarının sabit gibi göründükleri, fakat yine de dinî, politik ve sosyal bakımdan derin bir ihtilalin hazırlanmakta bulunduğu bir devre oldu.

Politik Hayat

Avrupa devletleri, politik rejimlerindeki farklılığa göre, çok eşitsiz büyüklükte dört gruba ayrılabilirler.

En küçük ve en ileri grup Büyük Britanya ile Birleşik-Eyaletler'den müteşekkildi. Bu iki devlette menşei dinî olan bir ihtilal, hükûmetle ruhban sınıfının iktidarının en zayıflamış ve uyrukların hürriyetinin de en büyük olduğu rejimi yaratmak gibi bir sonuç vermişti. Tarım, endüstri, ticaret ve kredi alanlarında en tesirli usulleri uygulayan, yine bu iki devletti.

Büyük Britanya'nın politik rejimi bir sıra tesadüflerle değişmekteydi. 1688 ihtilali ne kralın iktidarına belirli bir sınır çizmiş ne de - o zamanlar monarşinin normal şekli olan - mutlak iktidara dönüşe karşı pratik garantiler ihdas etmişti. İdareyi elde tutan sınıfların büyük çoğunluğu olan toprak sahibi "gentleman"lerle Anglikan rahipler sınıfı *Tory* Partisi'ni teşkil ediyorlardı ki bu parti, kralın, - adına *prérogative*, yani "imtiyaz" denen - iktidarını çok geniş şekilde icra etmesine göz yummaya hazır bulunuyordu. Kralın iktidarını sınırlamak arzusunda olan Whig Partisi ise birkaç lord, birçok küçük azınlık din muhalifi, "Présbytérien" İskoçyalılar, devlet borcunun kalmasına taraftar Londralı iş adamları tarafından idare edilen bir koalisyondan başka şey değildi.

55 Bu deyim kronolojik anlamda alınmış değildir; 1715'te savaşların bitmesi ve hükümdarların değişmesiyle başlayıp 1789'da Fransız İhtilali ile sona eren daha kısa bir devreyi göstermektedir.

Stuart'ların Protestan dalı tükendiği sırada Tory Partisi iktidardaydı; fakat bu parti ikiye bölündü; partinin büyük kısmı tahttan indirilen kralın oğlu olup taht üzerinde hak iddia eden Katolik prense bağlı kalmakta, öteki kısım ise bir Anglikan'dan başkasını istememekteydi. Alman Hannover hanedanından olan yeni hükümdar, kral iktidarı lehinde olan Tory Partisi'ne güvenemediğinden bakanlarını kral iktidarının aleyhinde olan Whig'ler arasından seçti. Yabancı olduğu, hatta İngilizce dahi bilmediği için, bakanların toplantısında hazır bulunmuyor ve devlet işlerini bu bakanların başlıcasının aracılığı ile takip ediyordu ki o başbakan rolünü aldı. Gerçek hükümet de böylece Parlamento'nun içinden alınan bakanlardan kurulu *kabineye* geçti; bu bakanlar kral karşısında bağımsız ve ona karşı koyabilecek durumda yüksek şahsiyetlerdi. Fakat bu henüz, meclislere bağlı bakanlar tarafından idare edilen parlamenter bir rejim değildi; çünkü kral bunları seçmek veya işbaşından uzaklaştırmak hakkına sahip bulunuyordu; fakat kralın bu iktidarını kullanması güçtü; zira bakanların Parlamento'daki meslektaşlarını sarayın ve ordunun masrafları için gerekli vergileri kabul etmelerine sevk bakımından, kral bu bakanlara muhtaç durumdaydı.

Kabine, henüz kanuni mahiyeti olmayan bir usul hâlindeydi; hatta Montesquieu İngiltere'deki hükümet şeklini tasvir ederken bundan bahis bile etmemişti. Kral III. George, bütün monarşilerin normal usulüne dönerek işleri şahsen idare etmek isteyince, kolayca uysal bakanlar seçmenin ve Parlamento kendisine mukavemetle kalkışmayı denemeksizin on iki yıl müddetle hükümet icra etmenin yolunu buldu. Şahsi iktidara olan bu dönüş ancak Fransa'dan yardım gören Amerika kolonlarının ayaklanmasıyla başarısızlığa uğradı ve bu, kralı Kamara tarafından kabul edilen bakanlar seçmek zorunda bıraktı. Zaten işbaşına da kralın iktidarı lehinde olan Tory Partisi geçerek yarım asır boyunca icraatını sürdürdü.

Mutlak bir hükümet şeklini idame için mahallî makamların iktidarının pek zayıf olduğu Birleşik-Eyaletler Cumhuriyeti'nde ise 1747'de Fransız ordusunun istilası üzerine patlak veren bir ihtilal; işbaşına tek bir *stathouder* getirdi ve bunun, monarşi rejimini andıran iktidarını kuvvetlendirdi.

Batı ve Orta Avrupa'nın bütün monarşik devletleri İspanya ile Portekiz'de, Fransa'da, İtalya'da, Almanya'da, Danimarka'da babadan oğula geçen mutlak bir iktidara tâbi idiler ve bu iktidar, uzun bir itaat geleneği ile de sağlamlaşmıştı. Hükümdar kendi

Uzun bir barış devresi esnasında politik hayat (Rus Çarlığı hariç) bütün devletlerde sağlamlaşarak uyrukların politik haklarını tanıyan ve meclislerle basında hükûmete muhalefet yapılmasına izin veren meşrutî bir rejim hâline geldi. En ileri devletlerin örneğini verdikleri “sorumlu” bakanlardan meydana gelme “parlamentar” usule uymaya temayül gösterdi. Her tarafta aynı adlar altında ve benzer programlarla partiler kurulmaya başlandı; hatta sonunda çeşitli devletlerin sosyalist partileri milletlerarası bir teşkilat hâlinde birleştiler ve bu teşkilat hepsini, aynı sosyal ihtilal taktiğini kabule zorladı. Fakat politik hürriyetlerin sağlam bir umumi efkârla desteklendiği memleketlerle halkın keyfi bir hükûmete karşı koymayı henüz öğrenmediği memleketler arasındaki gerçek rejim farkı büyüktü. - Alman İmparatorluğu’nun üstünlüğü ve Üçlü İttifak yüzünden bozulan büyük devletler arasındaki muvazene, Üçlü Anlaşma ile yeniden kuruldu.

Bilimlerin tekniğe metotlu şekilde uygulanması, dünya yüzündeki ham madde yataklarının işletilmesi ve Avrupa dışındaki çok geniş toprakların Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi veya işletilmesi sayesinde, maddi hayat altüst oldu. İstihsalin, ticaretin ve kredinin dünya tarihinde görülmemiş şekilde faal hâle gelmesi halka durmadan artan miktarda tarım ve istihlâk maddeleri, taşıt kolaylıkları, öğretim imkânları ve gündelik hayatta türlü rahatlıklar, her çeşit eğlenceler, sağlık tedbirleri sağladı; hayat daha değişik, daha rahat, daha hoş, daha sıhhi hâle geldi.

Hayatın tadını çıkarma imkânları artık küçük bir imtiyazlı azınlığa münhasır değildi. Yığın hâlinde istihsal, bu imkânları düşük fiyatlarla kol işçilerinin de edinebilecekleri hâle getirdi ve işçi sınıfının yaşama seviyesi, burjuvazinininkine yaklaştı.

Kredinin hayret verici şekilde artışı büyük anonim şirketlerin idarecilerine yalnız endüstri ve ticaret üzerinde değil, devlet amelîyesi ve hükûmetlerin politikaları üzerinde de kudretli bir etki yapmak imkânını verdi.

Sınıflar arasındaki resmî ayrılık azalmıştı; ayrı durumlardan olan insanlar, hatta kadın - erkek münasebetleri eşitliğe doğru yol alıyorlardı; örf ve âdetler yumuşamıştı. Fakat bu ilerlemelerden muhtelif milletler çok eşitsiz şekilde faydalanmışlardı ve Batı ile Kuzey Avrupa’nın en ileri memleketleriyle Güney ve Doğu Avrupa’nın daha geri milletleri arasındaki fark, büyüklüğünü korumaya devam ediyordu.

Umumi harbin doğurduğu felaket, bütün Avrupa'nın hayatını allak bullak etti. Bütün imparatorlukları yıktı, küçük milletleri hürriyete kavuşturdu; bunlar egemen millî devletler hâline geldiler. Fakat en ileri devletlerin örneğine uygun olarak bir an için bütün devletlere giren parlamenter şekilli liberal rejim, ancak gerçekten politik hürriyete alışık milletlerde tutunabildi. Hemen her tarafta bunun yerine eski despotizmi andıran, otoriter bir rejim geçti. Fakat bu otoriter rejim, uyruklarının yalnız canlarını değil, bütün ekonomik faaliyetlerini de hükûmetin insafına bırakan, çok daha kuvvetli baskı vasıtalarına sahipti. Bütçe açığı, borç, enflasyon, paraların iflası, borsa rayiçlerinin kararsızlığı, milletler arasındaki ticaretin aleyhinde usullere dönüş, kamu maliyesiyle özel servetleri allak bullak etti. Bu hâl zihinlerde bir huzursuzluk yarattı ki bu, aşırı partilerin taassubunda ve ekonomik teorilerle tasarıların bolluğunda ifadesini bulmaktadır.

Avrupa milletlerinin şimdiki hâlini doğuran bu uzun değişiklikler silsilesinin genel çizgilerini bir araya getirmek istediğimizde, bu silsile karşımıza şu şekilde çıkar: İnsanlar arasındaki münasebetleri teşkilatlandıran otoritelerin hepsi, ya milletler arasındaki harbin ya da toplum veya aile içindeki cezaların maddi kuvveti olmak üzere, başlangıçta baskı yoluyla, - yani ya kuvvet tehdidi ya da görünmeyen tabiatüstü kuvvetlerin korkusuyla kurulmuştur. Kuşaklar boyunca uzayıp giden baskı, uyrukları bunu kimsenin durdurmayı hatırandan geçiremeyeceği bir tabiat kanunu gibi hissetmeye alıştırmıştır. Bu yüzden de emir verenlerle itaat edenler, şeflerle uyruklar, kadınla erkek, efendilerle uşaklar arasında gittikçe artan bir eşitsizlik meydana gelmiştir.

Tarımın çok düşük olan verimi, bütün milletin yaşayışı için elzem maddeleri istihsal etmek üzere nüfusun hemen hemen tamamını köylerde alıkoymuş ve onu, yenilik yaratma kabiliyetini yok eden bir hayat sürmeye zorlamıştır. Ancak hükûmetin ve ticaretin merkezleri olan şehirlerde ve teknik icatlar, ilmi keşifler - ve dinî ve politik otoritelerin telkin ettikleri, - hâl ve gidişi tanzim eden ahlakî kurallar sayesinde medeni yaşayışın şartları meydana gelmiştir.

Ekonomik, sosyal, politik, fikrî hayat memleketlere göre ayrı ayrı devrelerde ve çok yavaş olarak teşkilatlanmıştır: Doğu'ya yakın sıcak iklimli bölgelerde bu daha erken, uzun zaman ıssız kalmış olan Batı Avrupa'da ise çok sonra olmuştur. Fakat medeni yaşayış her tarafta birbirine benzeyen değişikliklerle ve - ya bütün milletler için müşterek şartlardan ya da bilhassa aynı örneklerin taklit edilmesinden